

DİN KARŞITI ÇAĞDAŞ AKIMLAR
VE **DEİZM**

VAN / 2017

DEİZM; AKLIN TANRILAŞTIRILMASI YA DA SORUMSUZ ÖZGÜRLÜK

Hamdi GÜNDOĞAR*

Özet

Deizm evreni yaratan bir Tanrı'nın olduğunu kabul eden ancak ilahi vahiy ve peygamberi kabul etmeyen bir felsefi cereyandır. Deistler dinin ve ahlakın kaynağının vahiy değil, insanın tabiatı olduğunu iddia ederler. Deistlere göre Tanrı'nın, âlem üzerindeki etkisi ilahi dinlerde ifade edildiği gibi sürekli bir etki değildir. Deistler Tanrı'nın yarattığı âleme müdahil olmadığını söyleyerek Allah'ın insanlar üzerindeki herhangi bir yaptırımını kabul etmemişlerdir. Vahiy ve peygamberi kabul etmeyerek Tanrı'dan gelecek emir ve yasakları peşinen reddetmişlerdir. Deist anlayışta Tanrı'nın buyruğundan azade kalan insan hayatın her alanına kendisi müdahil olmuş, Tanrı'nın kendisi için yarattığı dünyanın bütün nimetlerinden faydalanmış, bazen iyi bazen kötü davranmış ama yaptığı kötülük ve zulümlerin hesabını vermek istememiştir. Başka bir ifadeyle sınırsız ve sorumsuz bir özgürlük içine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deizm, Akıl, Tanrı, Tabii din, sorumluluk

Abstract

Deism is a philosophical figure that acknowledges that God is the Creator of the universe but does not accept divine revelation and prophecy. Deists argues that religion and the source of morality are not revelation but human nature. According to the deists, God's influence on the world is not a continuous effect, as expressed in divine religions. The Deists have not accepted any sanction of God on the people by saying that the god created by God does not intervene. By refusing to accept the revelation and the prophet, they rejected the orders and prohibitions from God in advance. In deist understanding, a person who has remained under the command of God has intervened in every aspect of life, benefited from all the blessings of the world created by God for himself, and sometimes did not want to give good and bad treatment to evil and cruelty. In other words, he entered into an unlimited and irresponsible freedom

Key words: Deism, Reason, God, Natural religion, Responsibility

* Prof. Dr. Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğr. Üyesi. hgundogar@adiyaman.edu.tr

1- Deizm'in Tanımı

Deizm; yetkin bir varlık olarak Tanrı'nın varlığına duyulan inanç, yaradancılık demektir. Vahyi, vahyin bildirdiği Tanrı'yı ve dini inkâr ederek, yalnızca akıl yoluyla kavranan bir Tanrı'nın varoluşuna inanmadır.¹ Deist; Tanrı'nın evreni yarattığına, ancak bu yaratmadan sonra herhangi bir müdahalede bulunmadığına inanan, ilâhî vahyi reddeden, ahlâki ve dini açıdan doğru bir yaşamı, sadece insan aklının sunabileceğine iddia eden kişidir. Amerikalı deistlerin öncüsü Thomas Paine (ö.1809) şöyle diyor: Ben Tanrı'ya inanıyorum ve bunun ötesi yok. Bu hayatın ötesinde mutluluklar diliyorum. Ben bir akidenin Yahudi Havrası, Roma kilisesi, Yunan kilisesi, Türk (Müslüman) Camisi, Protestan kilisesi ya da herhangi bir kilise tarafından konulacağına inanmıyorum. Benim kendi aklım benim kilisemdir. Bütün kiliseler, gerek Yahudi gerek Hristiyan ya da Türk, bana göre insan aklının ürünü gibi geliyor. Onlar insanları korkutmuşlar ve köleleştirmişler. Bunlar gücü ve yararı tekellerine almışlar. Bu dinlerin her biri ortaya kutsal kitap sürüyor. Yahudiler, Hristiyanlar kutsal kitaplarını gösteriyorlar, Türkler (Müslümanlar) Kur'an adlı kitaplarının bir melek tarafından vahiyle getirildiğini iddia ediyorlar. Her bir din diğerini inançsızlıkla suçluyor. Ben onların hiçbirisine inanmıyorum. Ben Kur'an-ı getiren meleği kendim görmediğim için ona inanmama hakkım var. Meryem evlenmediği halde bir çocuk sahibi olduysa ben buna istersem inanırım istersem inanmam.²

Görüldüğü gibi Thomas Paine ve onun gibi düşünenler Tanrı inancından başka dini hiçbir unsura hayatlarında yer vermemektedirler. Ne ilahi kitap ne vahiy ne de peygambere düşüncelerinde yer yok. Onlar için yegane kaynak ve merci kendi akıllarıdır.

2- Deizm; Akla Dayalı Tabii Din

İlk olarak 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı kabul edilen tabii din teriminin en yaygın kullanımı; Tanrı ve O'na karşı görevlerimiz hakkındaki gerçeklerin tabii akıl yoluyla bulunulabileceği şeklindedir. Deist yazarlar akıl ile elde edilen tabii dinin insanın manevi kurtuluşu için yeterli olduğuna inanmışlardır. Deizm'e göre tabiat, Tanrı'nın bir sanat eseridir ve söz konusu sanat eseri bir tasarımcıya, bir yaratıcıya delâlet eder.

Deistler, ilahi dinlerin Tanrı inancına alternatif olarak tamamen akla dayalı bir Tanrı inancını ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak akıl ile ortaya konulan bu Tanrı inancında bir çelişki söz konusudur. Bir taraftan evreni yaratan yüce bir Tanrı'dan bahsederken, diğer taraftan evrene müdahale etmeyen, dünyada ne olup bittiğinden haberi olmayan, insanlara ilgisiz kalıp onların dua ve niyazlarını duymayan tamamen pasif bir bir Tanrı algısı mevcuttur. Bir taraftan baktığımızda evrenin temel kanunlarını koyan yaratıcı bir tanrı, diğer yandan insanlara dini ve ahlaki kuralları koymaktan aciz bir Tanrı anlayışı söz konusudur.

¹ Cevizci, Ahmet, "Deizm", *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002. s. 255.

² Thomas Paine, *The Age of Reason*, Luxembourg, 1794, s. 2-5.

Deistlerin vahiyden bağımsız din anlayışında Tanrı'nın âlemlerle ilişkisi ilahi dinlerden farklıdır ve Tanrı âlemlerle sürekli bir ilişki içinde değildir. Deistlere göre Tanrı başlangıçta âlemi yaratmış, âlemin düzenini sağlayan kanunları kalıcı bir şekilde var kılmıştır. Tanrı insanı, âlemi ve beraberinde yaratılan kanunları anlayabilecek bir akıl yapısıyla yarattığı için âleme sonradan müdahalesine gerek kalmamıştır. Deistlere göre insan akli ile hem Tanrı'nın varlığını hem de ona iyi bir kul olma düşüncesini idrak etmektedir.

Allah'ın evrene müdahalesini O'nun acizliği olarak yorumlayan deist düşüncenin aksine Kur'an Allah'ın her an evrene müdahil olduğunu haber verir. "*Göklerde ve yerde kim (ve ne) varsa O'ndan ister, O, her an başka bir istedir*"³ ayeti bunun en güzel ifadesidir. Akla olağanüstü bir güç ve yetki tanıyan deist düşünce Tanrı'ya evrene müdahale etme yetkisi tanımamaktadır. Hâlbuki deistler akıl ile tanımladıkları Tanrı'yı evreni mükemmel bir şekilde var eden yaratıcı olarak vasıflamaktadırlar.

İslam'a göre Allah âleme her an müdahale eden, her şeyi irade eden ve bilendir. Allah Hz. Âdem'den beri belli zamanlarda seçtiği peygamberler aracılığıyla insanlara kitaplar ve mesajlar göndermiş, insan da bunun karşısında takındığı tavra göre değer kazanmıştır. İlahi dinlere göre insanlar Allah'a dua ile isteklerde bulunup lütuf ve yardımını talep edebilir ve Allah'a iletmek istedikleri her mesaj mutlaka yerini bulur. Allah ve insan arasında nübüvvet ve ibadet yollarıyla belirli bir iletişimin olduğuna inanma İslam'ın temel esaslarından biridir.⁴

Deistlere göre Tanrı tüm insanlığa, temel doğruları ve gerçekleri anlayıp, görev ve sorumluluklarımızı kavrayabileceğimiz yetenekte bir akıl vermiştir. Tanrı'nın lutfettiği mantıki melekelerimiz yoluyla açığa çıkan gerçek vahiy tabiatımızda yer almaktadır. İnsan doğal olarak akli ile Tanrı'nın varlığını tespit ettiği gibi, O'na karşı ödev ve sorumlulukları da yerine getirebilir. Tanrı'ya karşı ödev ve sorumluluklar da doğal bir ahlaklılık ile sağlanmış olacaktır. Deist yazarlardan Matthew Tindal (ö.1733), bu durumun yaratılış kadar eski olan gerçek Hıristiyanlığın özü olduğuna inanıyordu. Ona göre bu tabii din, Tanrı tarafından daha yaratılışımızın başından itibaren kalplerimize yazılmıştır.⁵

Deizm'de dini ve ahlaki kurallar vahiyyle belirlenmediğinde oluşan boşluk bu defa akıl tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Deist düşünce insana sınırsız bir yetki ve özgürlük vererek insanın kulluk vazifelerini dizayn etme yetkisini akla vermiş olmaktadır. Oysaki insanoğlunun dini ve ahlaki açıdan eğitilmesi ve kendisine istikame^t kazandırılması ancak beşer üstü ilahi bir vahiy ile mümkündür. Bir insanın başka bir insana hâkimiyeti Tanrı'nın insana hâkimiyeti ile mukayese edilemez. İnsan akli ile insanların ideal bir şekilde irşad edilmesi mümkün olan bir şey değildir.

³ Rahman, 55/29.

⁴ Erdem, Hüsameddin, "Deizm", *DİA*, 9/111.

⁵ Dorman, M. Emre, *Deizm ve Eleştirisi Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2009, s. 352.

3- Deizm-Liberalizm İlişkisi

Liberalizmin temel felsefesi, bireyin özgürlüğü ve eşitliği savına dayanmaktadır. İnsan merkezci hümanist bir yaklaşımı esas alan liberalizm, ahlâkî ve dinî alanda serbestliği, ekonomik alanda ise serbest pazar girişimciliği savunusuyla kendisini tanımlar.⁶ Liberal düşüncenin en belirgin özelliğinin, Orta Çağ'ın Tanrı-merkezli toplum ve evren tasavvurunun terk edilmeye, geleneksel toplumsal bağların çözülmeye ve "hakikatin" akıl yoluyla bulunabileceğine olan inancın yükselmeye başlamasıyla ortaya çıktığı belirtilmiştir.⁷

Liberalizm, toplum ya da cemaatten ziyâde bireyin önceliğine yaptığı vurguyla seçkinleşmiş bir ideolojidir. "Kilise ve Feodal düzenin baskısı altında yüzyıllar boyu durağan bir düşünceye sahip olan Avrupalılar, zayıflayan kilise ve feodal beylerin baskısından kurtulmak için 15. Yüzyıldan itibaren daha özgür bir sosyal yapının kurulmasını savunmaya başladılar. Batı'da Liberal düşünce, İngiltere'de John Lock (ö. 1704) Almanya'da Immanuel Kant (ö.1804) ve Thomas Paine'nin öncülüğünde gündeme geldi.⁸

Liberalizmin öncüleri dini alana taşıdıkları düşüncelerinden dolayı aynı zamanda Deizm'inde önde gelen fikir adamları olmuşlardır. Yukarıda ismi sayılan kişiler hem liberalizm için hem de Deizm tarihi için önemli şahsiyetlerdir.

Deist din anlayışı ile liberalizm gerek bireyin özgürlüğü hususunda gerekse dini meselelerde benzer bir tutum takınmışlardır. Liberalizm her alanda insanı merkeze alırken, Deizm insan aklını dini konularda yegâne merci olarak kabul etmiştir. Deist anlayış, kontrolü ve sorumluluğu akla vererek, kendisini Tanrı'nın kontrolünden azade kılmış ve bütün sorumluluklarından sıyrılmıştır. Deist anlayışta akıl; Tanrı yerine, insanın dini vazifelerini ve ahlâkî belirleyen, kişiye de herhangi bir sorumluluk yüklemeyen bir merci konumundadır.

Liberal yaklaşım zaman içerisinde Tanrı'yı, insanın ve hayatın ilgi alanının dışına iterek insan ve davranışlarını sorgulanmaz bir hale dönüştürmüştür. Teoriden ideolojiye evrilen liberalizm, yer yer militarizmi de arkasına alarak dayatmacı laisizmle Tanrı'ya düşman olmuş; dine ve metafizik hiç bir okuma biçimine tahammül etmeyen (seküler) bir noktaya varmıştır.⁹ Deizm ise liberalizmde olduğu gibi belki Tanrı'ya düşman olmamış, ancak Tanrı'nın evrenle ve insanla ilişkisini keserek, dışlamıştır. Akıl dini ve ahlâkî esasları belirleyerek kendisini Tanrı makamına yükseltmiş, kendine göre bir tabii din dizayn etmiştir. Bunun sonucunda insan yeryüzünde kendisini tamamen serbest hissetmiş ve aklına geleni yapmıştır. Bireysel olarak her türlü hazzı, haram-helal ya da doğru yanlış hükümlerinden soyutlayarak kendisi için mübah kılmıştır. Yaptığı her haksızlığı kötü olarak değil kendi hakkı olarak algılamış, başkasının hakkını görmezden gelmiştir. Bundan dolayı da bir sorumluluk kaygısına düşmemiştir. Sorumluluk hissetmek için insanüstü bir makama, merciye saygı duymak, ondan çekinmek gerekir ki o da Tanrı'dır. Deizm Tanrı'nın evrene müdahalesini ta baştan ortadan kaldırdığı için hesap verecek bir mercî de söz konusu olmamıştır. Hesap verilebilirlik düşüncesi

⁶ Cevzici, Ahmet, "Liberalizm", *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 280.

⁷ Bkz. Erdoğan, Mustafa, "Liberalizmin Tarihi ve Felsefi Temelleri", Ankara 2009, s: 15, s. 5, 6.

⁸ Ersoy, Arif, "İslâm ve Liberalizm", *EskiYeni Dergisi*, Yaz, 2010, Sayı: 18, s. 53.

⁹ Yazıççek, Ramazan, "Liberalizmin Aşındırdığı Müslüman Kimlik", *Nida Düşünce, Kültür, Edebiyat*, 2016, sayı: 175, s.2.

olmadığı için deist kişi dünya da kendisini tam bir kral psikolojisi içinde hissedebilmiş, yaptıklarının hesabını vermeyi düşünmemiştir. Başka bir ifadeyle deistler kendileri için tam bir sorumsuz özgürlük anlayışı geliştirmişlerdir.

Deist anlayışta kişi bütün hareketlerinde özgür bırakılmış ama hiçbir davranışında sorumluluk sahibi kılınmamıştır. Tanrı'nın'ın bütün nimetlerinden yararlanan deist kişi için Tanrı'ya şükretmek söz konusu değildir. Allah insanı en güzel şekilde yaratmıştır ama bundan dolayı Allah'a kulluk borcu olarak bir ibadetten söz edilmemiştir. Allah'ın haram kıldığı birçok haram davranışta bulunan kişiye bir ceza öngörülmemiştir. Kişi başkasının malına, canına, namusuna göz diktiğinde deist anlayışta bunun Allah indinde bir hesabı söz konusu değildir.

Dünya tarihinde insanlar tarafından işlenen sayısız kötülük, zulüm, işkence, haksızlık meydana gelmiştir ancak deist düşüncede bunun uhrevi bir cezası öngörülmemiştir. Selim akıl ve vicdan böyle bir durumu kabul etmez. Ne var ki deist düşünce Allah'ın evrene ve beşeriyete müdahalesini kabul etmemekle, insanın aklına ve vicdanına hâkim olabilecek ve onu engelleyebilecek yegâne müeyyideyi ortadan kaldırmış, insana kontrolsüz, sınırsız ve sorumsuz bir özgürlük tanımıştır. Tanrı'dan soyutlanmış bu özgürlük, kontrolsüz bir güç haline gelmiş ve dünya üzerinde milyonlarca insanın ya hayatına mal olmuş, ya da haksızlığa uğramasına sebep olmuştur.

4- Deizm'de Peygamberlik ve Vahiy

Deistler tarafından dini gerçeklerin akıl ile bulunabileceğine hükmedilmesi, insanları doğru yola iletmek için peygamberlerin gönderilmesinin ihtiyacını da geçersiz kılmıştır. Deistler'e göre şâyet Mûsâ ve İsâ gibi şahsiyetler gerçekten yaşamışlarsa onların öğretileri aklın gücü ile bulunabilen tabii bir dinden farklı değildir. Onlara göre İsâ ahlâkî bir öğretmendir. Hıristiyanlık olarak ifade edilen dinin saf ve bozulmamış hali gerçek tabii dindir ve bu tabii din daha yaratılışımızdan itibaren Tanrı tarafından kalplerimize yazılmıştır. Herbert of Cerbury (ö.1648) ve John Toland (ö.1670) gibi deist yazarlar vahyin insan aklının üzerinde bir takım bilgiler verebileceği ancak bu bilgilerin akıl ile çelişmelerinin söz konusu olmayacağını savunmuşlardır. J. J. Rousseau (ö. 1778), insanın doğal melekelerinin Tanrı'nın doğal vahyini anlayıp kavramaya yeterli kılındığını ifade ederken Voltaire (ö. 1778), mevcut vahiyleri pek çok insan ürünü yazıdan aşağı kabul ederek alaya alır. Thomas Paine ise gerçek vahyin insanın doğadan yaptığı gözlemlere dayalı olduğu, bu sebeple evrensel olan bu vahyin yanlış yorumlanarak Eski ve Yeni Ahid gibi yazılı metinler olarak algılandıklarını savunmuştur. Özellikle Voltaire, Rousseau ve Paine, vahiy ürünü olarak kabul edilen dinlerin pek çok savaşa, işkence ve zulme sebep olduklarını ve aynı zamanda tüm bu dinlerin birbirlerine karşı nefretle baktıklarını iddia ederler. Vahiy konusundaki yaklaşımlar böyle olunca doğal olarak vahyi tebliğ edecek bir peygamberin varlığı da gereksiz görülmüş, peygamberler ve özellikle de Hz. İsâ, kimilerince bir sahtekâr, kimilerince ahlâkî bir öğretmen, kimilerince ise doğal dinin güçlü bir savunucusu olarak tasavvur edilmiştir.¹⁰

¹⁰ Bkz. Dorman, M. Emre, *a.g.e.*, s. 293.

Batı dünyası deistlerinin peygamberleri gereksiz gören bu düşüncenin benzerine doğu dünyasında da rastlanılmıştır. Berâhime olarak bilinen topluluğun da nübüvveti inkâr ettiği kelamcılarının malumudur. Onlara göre peygamberin insanlara tebliğ ettikleri şeylerin iki niteliği vardır. Bunlar ya aklın kabul ettiği şeylerdir ya da aklın reddettiği şeylerdir. Aklın tasvib edeceği hususlarda aklın verileri yeterli olduğundan ayrıca bir peygambere ihtiyaç yoktur. Aklın reddettiği bir şey de zâten makbul değildir. Berahime akli delillerin insanı, âlemin bir yaratıcısı olduğuna ve bu yaratıcının âlim, kâdir ve hâkim olduğuna, O'na şükretmek için sayısız nimet ve neden bulunduğu sevk ettiğine inanmaktadırlar. Onlara göre peygamberin insanlar üzerinde tasarrufta bulunmasını, bir köle misali emredip nehyetmesini gerektirecek herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Söylediği sözlerin de başka sözlere nazaran bir üstünlüğü bulunmamaktadır.¹¹

İslam dünyasında deist anlayışın öncülerinden birisi İbnu'r-Ravendi (ö. 911)'dir. O, peygamberlerin lüzumsuz, hatta zararlı olduklarını, onların masumiyetlerinin söz konusu olamayacağını, Hz. Muhammed'in de masum olmadığını iddia etmiştir. İbnu'r-Ravendi, her şeyin akılla çözülebileceğini ve çözümlenmesi gerektiğini, bunun için Allah'ın insana tek güç olarak aklı verdiğini iddia etmiştir.¹²

Deist anlayışın İslam dünyasındaki diğer önemli kişisi olan Ebubekir er-Razi (ö. 925)'ye göre akıl, iyi ile kötüyü, faydalı ve zararlıyı birbirinden ayırt etmeye kâdir olup, ilâhî sırların bilinmesi için yeterlidir. Tanrı sadece akıl yoluyla bilinebilir ve yine akıl sayesinde insan hayatını en güzel şekilde düzenleyebilir. Bu yüzden bu gibi konularda akıldan başka rehber ihtiyacı bulunmamaktadır. İnsanlardan bir kısmının diğer bütün insanlara rehberlik etmek için imtiyazlı kılınmasının hiçbir haklı tarafı bulunmamaktadır. Çünkü tüm insanlar akıl yönünde eşit doğarlar. Aralarındaki fark doğuştan olan yetki ve kabiliyette değil, bu kabiliyetlerin geliştirilmesinde, yetiştirme ve eğitimden kaynaklanmaktadır. Peygamberler birbirlerini nakzetmektedirler. Eğer onlar bir ve aynı Tanrı adına konuşuyorlarsa bu tenâkuzun sebebi nedir?¹³

Görüldüğü gibi Berahime ve Deistlerin akıl, vahiy ve peygamberlik müessesesine bakış açıları birbirlerine çok benzemektedir. Her iki taraf ta aklı yüceltmiş, aklın dinin yegâne kaynağı olduğunu ileri sürmüştür. Hem Deistler hem Brahmanlar ve onların düşüncelerini benimseyenler, ilahi vahye ve peygamberlere gerek olmadığını, peygamberlerin birbirlerini nakzettiklerini söylemişler hatta daha da ileri giderek peygamberleri sahtekârlıkla da suçlayabilmişlerdir. Akli yücelten bu düşünme biçimi aklın kontrol edilemez bir güce ulaşip Allah'ın peygamberlerini sahtekârlıkla suçlayacak bir derekeye getirmesine yol açmıştır.

Oysaki insanlık tarihine baktığımızda kötü ahlak ve davranışlardan dolayı nice milletler, nice toplumlar dejenere olmuş, çöküntüye uğramıştır. Gelen peygamberler tebliğ ve tebyinleri sonucu kitlesel çürümelerin, ahlaksızlıkların önüne geçmiş, insanların, can, mal, şeref ve onurlarını

¹¹ Şchristâni, *el-Mıcl ve'n-Nihal*, Çev: Mustafa Öz, İstanbul, 2008, s. 453-454.

¹² Öztürk, Yaşar Nuri, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanınmayan Deizm*, İstanbul, 2016, s. 119-120

¹³ Bkz. Dorman, M. Emre, *a g e* s. 380.

korumalarını sağlamışlardır. Cehalet dönemlerinde maddi ve manevi olarak nefessiz kalan nice toplumlara ve insanlara yeniden nefes aldirmışlardır. Bozulan insani ve toplumsal dengeleri yeniden yerli yerine oturtmuşlardır.

Yeryüzünde insanları köleleştirenler, sınıflara ve kastlara ayıranlar, sömürenler, haksız ceza ve işkencelere maruz bırakanlar hep akıllarını esas almışlardır. Onlar kendi akıllarınca yaptıklarını haklı görüyorlardı. Akıl onların yegâne mercii idi. Ancak bunlar insanlığa kötü bir mirastan başka bir şey bırakmamışlardır. İnsanı, yaptığıının kötü olduğuna inandırmak ve ondan sakındırmak için insana hükmedebilecek, onu hidayete erdirebilecek, yaptırım gücü yüksek bir merci gerekir. Bu merci de ilahi vahiy ve peygamberdir.

Deist düşünce öncelikle Allah'ın evrene müdahalesini kabul etmemekle, insanı Allah'a karşı sorumsuz ve özgür bırakmıştır. İkinci aşamada peygamberliği kabul etmeyerek peygamberin insan üzerindeki kontrolünü de ortadan kaldırmıştır. Allah korkusu ve peygamber kontrolünden azade kalan insan kendisini tam anlamıyla bir özgürlük sahasında bulmuş, aklını yerine göre Tanrı, yerine göre peygamber makamına getirerek nefsi için sınırsız bir özgürlük alanı açmıştır. Sınırsız, sorumsuz ve cezasız bir özgürlük alanı. Allah'ın görmediği, peygamberin kontrol edemediği, kişinin vicdaniyla baş başa kaldığı bir alan.

5- Deizm'de Ahiret Anlayışı

Âhiretin varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü konusunda da deistler arasında bir ittifak mevcut değildir. Kimilerine göre bu dünyadaki yaşantımızın ve işlerimizin bir neticesi olarak ve mutlak adâletin gerçekleşebilmesi için âhiret hayatı olması gerekirken, kimileri bu düşünceye karşıdır. Bazı deistler insana verilecek ceza ve mükâfatın bu dünya hayatında olacağını söylerken diğerleri ceza ve mükâfatın ahirette olacağını söylemişlerdir.¹⁴

Örneğin deist yazarlardan Herbert of Cherbury'nin inanç sistemine göre bu dünya hayatından sonraki yaşamda ödül ve ceza olacaktır. Tanrı insanları bu dünyadaki fiillerinden dolayı sorumlu tutacak, iyileri ödüllendirip kötülerini ise cezalandıracaktır. Radikal deistlerden biri olarak kabul edilen Anthony Collins (ö.1729), rûhun maddî olduğunu söyler ve onun ölümsüzlüğü ile gelecek bir yaşam düşüncesine de karşı çıkar. Collins'e göre rûhun ölümsüzlüğü düşüncesinin kökeni Mısırlı rahiplerin inançlarına dayanır. Deist düşünce sahibi Lord Viscount Bolingbroke (ö.1751), gelecek yaşamın varlığı hakkında kuşkulara sahiptir. Ona göre gelecek yaşam varsa bile, bir cezalandırma söz konusu değildir. Bolingbroke, esasen Mûsâ'nın, rûhun ölümsüzlüğüne ve ölüm sonrası ödüllendirme ve cezalandırma olduğuna inanmadığını ve bu öğretileri Mısırlılardan öğrenmiş olmasının muhtemel olduğunu iddia eder. Bolingbroke'a göre cehennem ile korkutma, bazı büyük ahlâkçılar tarafından alaya alınan bir konuydu. Bu yolla halkın aklının uyutulmaya çalışıldığına inanılmıştı. Ona göre gelecek bir ödüllendirme ve cezalandırma inancı orijinal olmadığı gibi, tabiatın yasası tarafından da onaylanmayan bir inançtı. Çünkü doğal yasalarla aynı

¹⁴ Tiffany E. Piland, *The Influence and Legacy of Deism in Eighteenth Century America*, Florida, 2011, s. 9.

zamanda var olmamış, Hıristiyanlığın oluşturulmasıyla yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁵ Voltaire'e göre Mûsâ, Yahudilere ölüm sonrası bir hayat için armağan ve cezalar vermediği gibi onlara ruhların ölümsüzlüğüne dair herhangi bir şey de söylememiştir. Onları cennetle umutlandırmamış, cehennemle korkutmamıştır. Yani Mûsâ'nın öğretileri sadece bu dünya içindir.¹⁶

Görüldüğü gibi ahiret hayatı konusunda deistlerin kafası bir hayli karışıktır. Kimi deist ahiret hayatı, ödül ve ceza olmalıdır derken kimisi buna karşı çıkmakta ve böyle bir inancın eski Mısırlılardan Yahudilik ve Hıristiyanlığa geçtiğini söylemektedir. Diğer bazı deistler ahiretin tabiatın kanunları tarafından onaylanmayan bir inanç olduğunu iddia ederken bazıları ise bu hususta agnostik bir tavır takınmaktadır.

Vahiyden bağımsız akla dayalı bir din anlayışını geliştiren Deizm'in vahiyle bildirilen ahiret hayatını ilahi dinlerde olduğu şekliyle kabul etmeleri beklenemezdi. Tanrı inancı ve ahlak yapısı akıl ile belirlenen bir dini anlayışta ahiret inancı kişinin aklına ve vicdanına bırakılmıştır. Vicdan elverirse dünyada yaptıklarına ahiret hayatında bir karşılık takdir edebilir. Kişinin vicdanı özgürlüğe mağlup olduğu takdirde ne bir ahiret hayatı ne de ödül ya da ceza söz konusudur. Vahiy ve peygamberlikten azade olan özgür birey arzu ettiği takdirde ahlaki esasları göz önünde tutabilir ve kendisinin ahirette bir hesaptan geçmesine izin verebilir. Burada esas olan Tanrı'nın emri veya isteği değil, özgür bireyin iradesidir. Bu durum ancak sınırsız özgürlük ve sorumsuzluk şeklinde ifade edilebilir. Allah korkusundan azade, peygamber tebliğinde uzak, ahiret hesabının söz konusu olmadığı sorumsuz bir özgürlük.

6- Deizm'de Tabii Ahlâk Anlayışı ve Kötülük

Deist yazarlara göre insan tabii bir ahlâkî yaratılış üzerinde bulunmaktadır ve insanın göstermiş olduğu ahlâkî davranışlar ve iyilikler, geleneksel dinlerce bildirilen âhiretteki ödül ve ceza kaygısından değil, tabiatının gereğidir. Deistler, Tanrı'ya yapılacak ibadetin içeriğinin erdemli bir yaşam ve ahlâkî davranışlar olduğunu ifade etmişlerdir, ancak bir insanın neden ahlâklı davranması gerektiğini, ya da neden ahlâk diye bir kavramın olması gerektiğini tabii dinden hareketle ortaya koyamamışlardır. Aklın tek başına dinî ve ahlâkî ilkeleri kurmakta yeterli olduğu iddiası, içinin tatmin edici şekilde doldurulması gereken oldukça büyük bir iddiadır. Din tarafından ortaya konulan ahlâkî davranışlar akıl ve mantık ile de uyum içindedir. Buradaki en kritik nokta ise aklın ve insan tabiatının ilâhî bir bildirim olmadan tek başına ideal bir ahlâk anlayışına hükmetmeye yeterli olup olmadığıdır. Ancak insan özgür irade sahibi bir varlık olduğundan genellikle kendi başına kötülüklerden korunabilme potansiyelini yeterince devreye sokamamış ve ancak ilâhî bir sevk ve bildirim ile doğru ile yanlış ayırt ederek gerçeğe ulaşabilmiştir.¹⁷

Kur'an'ın bu konuya değinen bir ayeti şöyledir: "*Kendi istek ve tutkularımı (hevâ) ilâh edineni gördün mü? Şimdi ona karşı sen mi vekil*

¹⁵ Dorman. M. Emre, *a.g.e.*, s. 300-303.

¹⁶ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, çev: Lütfi Ay, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2001 c. I. s. 19

¹⁷ Bkz. Dorman. M. Emre, *a.g.e.*, s. 433-434.

olacaksın."¹⁸ İnsanın en güzel biçimde yaratılmış olmasına rağmen nefsinin istekleri sebebiyle ne kadar aşağı hallere düşebildiği görülmektedir. Bu gibi insanlar için dinî ya da ahlâkî prensibin değeri bulunmamaktadır. İnsan Allah tarafından kendisine verilen kabiliyetleri yerli yerinde kullanmadığı zaman insana yakışmayan bir hayat sürmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilir: *"Kalbleri vardır bununla kavrayıp-anlamazlar, gözleri vardır bununla görmezler, kulakları vardır bununla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir, hattâ daha aşağılıktırlar. İşte bunlar gafil olanlardır."*¹⁹

Nefsine düşkün, bencil insanın kendisine bir kötülük isabet ettiğinde hemen Allah'a yalvarıp yakardığı ancak o kötülüğün kendisinden uzaklaşmasıyla birlikte hemen eski haline dönerek nankörlüğe saptığı görülmektedir. Yine insanın rahatlık zamanlarında Allah'ı unuttuğu, kendi kendisine yeterli olduğu zannına kapıldığı ve bu sebeple şirke varan boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı insana Allah'ın hatırlatılması ve içinde bulunduğu sapkınlıktan kurtulabilmesi için de ilâhî buyrukların bildirilmesi gerekmektedir. İnsanın bu zayıf yönlerine Kur'an âyetlerinde şöyle işaret edilir: *"Gerçekten, insan, "bencil ve haris" olarak yaratıldı. Kendisine bir şer (kötülük) dokunduğu zaman feryadı basar. Kendisine hayır ve nimet ulaşınca ondan başkalarının yararlanmasına engel olur."*²⁰ *"İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir, yan çizer. Kendisine şer dokununca, hemen duâya koyulur."*²¹

İlahi dinler aynı zamanda birer ahlak anlayışını da beraberinde getirmişlerdir. Yüzyıllar boyu insanların bilinçaltına yerleşen ahlaki esas ve gelenekler ilahi dinlerin insanlığa miras bıraktığı öğretilerdir. Bu öğretilen zaman içerisinde insanlar tarafından dinden soyutlanarak müstakil ahlaki esaslar olarak lanse edilmişlerdir. Oysaki dinden ve ilahi buyruklardan bağımsız bir ahlak yapısının ne rasyonel bir temelinden ne de kalıcılığından söz edilebilir. Beraberinde dini bir yaptırım olmayan bir ahlaki prensip insanın insafına kalmıştır, isterse yerine getirir, isterse yerine getirmez.

İnsan aklının iyi ve kötüyü, güzeli ve çirkini ayırt etme konusu Kelam ilminde "husun-kubuh" kavramları çerçevesinde tartışılmıştır. Mu'tezile, husun ve kubuh'un akıl tarafından belirlenebileceğini söylerken, Eş'ariler bunun ancak Allah tarafından tayin edilebileceğini söylemişlerdir. Matüridiler'e göre ise husun ve kubuh akıl ile bilinir ancak sorumluluk açısından bakıldığında iyi davranışın sevap, kötü davranışın günah olduğunu belirleyen vahiy ve seriattir.

Görüldüğü üzere eşyadaki iyi ve kötü algısında insanlar arasında tam bir ittifak yoktur. İyi olanın yapılması gereği ve kötü olanın yapılmaması gerektiği konusunda da insanlar arasında bir ittifak yoktur. İyi ve kötünün mahiyetinde insan akli ittifak yapmadığı zaman onun uygulamasında ihtilaf çok daha fazla olmaktadır. Teoride kötü olarak kabul edilen bir davranış günlük hayatta pekâlâ işlenebilmektedir. İlahi bir yaptırımı göz önüne almayan kişiler kötü olan davranışı çok rahat bir şekilde gerçekleştirebilmektedirler.

İnsanlar ilahi vahiyyle gelen emir ve yasaklara uymadıkları zaman ve akıllarıyla baş başa kaldıklarında neler yaptıkları, ne gibi davranışlarda

¹⁸ Furkan, 25/43.

¹⁹ A'râf, /179.

²⁰ Mearic, 70/19-21.

²¹ Fussilet, 41/51.

bulunabildiklerine bir göz atmakta fayda vardır. Örneğin Meksika'nın Sierra Madre bölgesinde baba kız evlenmeleri oldukça sık ve büyük çoğunlukla ekonomik nedenlerle yapılmakta idi. Aynı kabileden bir kızla evlenmeyi büyük bir dehşetle karşılayan Khondlar tehlikeyi önlemek için kız çocuklarını öldürürlerdi. Veddahlar ise erkeğin ablasıyla evlenmesini suç saydıkları halde, kendisinden küçük kız kardeşi ile evlenmesini hoş görürlerdi. Güney Avustralya kabilelerinde bir erkeğin annesi, kız kardeşi, birinci ve ikinci dereceden kuzenleri ile cinsel ilişkisi yasak olduğu halde, Java'daki Kalonglar arasında ana oğul evlenmelerinin uğur getirdiğine inanılırdı. Bali'nin soylu ailelerinde ise farklı cinsten ikiz kardeşlerin ana rahminde birleştiği sanıldığından, evlenmeleri mümkündür. Doğu Afrika'daki Teita ahalisi de kendi anne ve kız kardeşleri ile tamamen ekonomik nedenlerle evleniyorlardı. Eski Mısır ve İnkalar'da soyun asaletinin devamı için kardeş evlilikleri sık yapılırdı. Mısır'da bu o derece abartılmıştı ki prenseslerin asil kanı tahtın varislerinden başkalarına geçirmeleri kesinlikle yasaktı. II. Ramses'in kendi kızı ile evlendiğini gösteren kanıtlar vardır. Tarihin zekâsı ile tanıdığı Kleopatra da bir baba kız evlenmesinden doğmuştu²² Günümüz dünyasında da Kuzey Avrupa ülkelerinde hemsinler ile birlikte yaşamının tescillenebildiği, Hollanda'da ise erkek erkeğe ya da kadın kadına resmî evliliklerin gerçekleşebildiği görülmektedir.

İnsana yakışmayan davranışların önlenmesi ancak evrene müdahil bir Tanrı'ya inançla mümkündür. Bu inanç ortadan kaldırıldığında insandaki kontrolsüz hırs ve haz duygusu ortaya çıkar ve her istediğini haram-helal demeden gerçekleştirmeye çalışır. Tarihte ve günümüzde meydana gelen ahlaksız davranışlar insana tanınan sınırsız ve sorumsuz özgürlüğün bir sonucudur.

İnsanlığın değerini düşüren davranışlar sadece cinsel alanla sınırlı değildir. Dünya tarihine baktığımızda insan gibi değerli bir varlığın ne kadar büyük bir kıyım uğradığını görmekteyiz. Dünya tarihinde binlerce savaş yapılmış ve akıllı, deist düşünceye göre aynı zamanda aynı zamanda tabii ahlak sahibi insanlar birbirlerini maddi çıkarlar için acımasızca katledebilmişlerdir. Siyasi amaçlar uğruna yapılan savaşlarda, örneğin birinci ve ikinci dünya savaşlarında 60 milyon insan katledilmiştir. Milyonlarca insanın ölümüne sebep olanların kendilerince tabii bir ahlakları vardı. İçlerinden birçoğu da muhtemelen deist bir anlayışa sahipti. Dünya tarihinin kaydettiği en büyük insan katliamı olan birinci ve ikinci dünya savaşları, dini müeyyideden uzak olan insanların tabii ahlaklarıyla insanlığı nasıl bir felakete götürebileceklerinin en büyük kanıtıdır.

Afganistan, Irak ve Suriye'de yıllardır süren savaşlarda milyonları aşan sayıda masum insan, çocuk ve kadın katledilmiştir. Öyle ki tabii ahlak sahibi insanlar, hiçbir günahı olmayan küçük çocuk bedenleri kimyasal gazlarla vahşi bir şekilde öldürebilmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde bir kısım insanlar diğerlerine en büyük kötülükleri reva görebilmekte, onlara hayatı çekilmez hale getirebilmektedir. İnsanlar yine insanlar tarafından ırk, dil, din ve renk olarak sınıflandırılabilen, ikinci, üçüncü sınıf muameleye tabi

²² Ayan, Dursun ve Diğerleri, "Akraba Evliliğinin Kültür Birikiminde ve Toplum Hayatındaki Bazı Görünümleri: *Dil, Din ve Tıp*", *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yıl: 5, Cilt: 2, Sayı: 5, Ankara (Nisan-Haziran 2002), s. 81.

tutulabilmektedir. Hayvanlara reva görülmeyen muamele birçok insana reva görülebilmektedir.

Tarih boyunca yeryüzünde işlenen kötülükler çok büyük oranda dini hassasiyetlere sahip olmayanlar tarafından yapılmıştır. Deistler tarafından iddia edilenin aksine çok az sayıda savaş dini sebeplerle meydana gelmiştir. Savaşların ve kötülüklerin asıl kaynağı dinden azade kılınmış benlikler, ihtiras sahibi bireylerdir. Gözünü hırs bürümüş, nefsinin ve aklını dinden soyutlamış, tabii ahlak ve akıl sahibi yöneticiler dünyadaki kötülük ve katliamların baş aktörleri olmuştur.

Sonuç

Deist düşüncede aklın belirlediği Tanrı, âlem ve insanlara müdahil olmayan, pasif, etkisiz bir varlık durumundadır. İnsanlardan haberdar değildir. İnsanların yapıp-etmeleri onu ilgilendirmez. Adalet, merhamet ya da dualara icabet etme O'nun ilgilendiği şeyler değildir. Dünyada insanların zulümleri, gaddarlıkları, çirkinlikleri O'nun umurunda değildir. Dolayısıyla iyi insanlar için cennet vaadi ya da kötüler için cehennem uyarısı söz konusu değildir.

Deizm'de iyi ya da kötü değerlerinden söz etmek anlamsızdır, çünkü değeri değer olarak tayin eden bir merci yoktur. İnsan aklı mutlak bir değer için yegâne merci olamaz. Her insan, aklınca bir ölçü ya da değer takdir edebilir. Ancak bunun bir mutlaklığı ya da evrenselliği söz konusu olmaz. A şahsı için geçerli olan bir değer, B şahsı için değer teşkil etmeyebilir. A şahsı için etik olan bir şey B şahsı için etik sayılmayabilir. Bir davranış kimilerine göre kötü bir davranışken diğerleri için makul karşılanabilir. Akıl sahibi her kişi her davranış için kendince farklı yorum yapabilir. Her kese göre değişkenlik gösteren bir yorum biçimi evrensel bir değer olmaktan çok uzaktır. Evrensel değer, bir peygamber tarafından Tanrı'nın iradesi ya da buyruğu olarak bildirilir, ancak Deizm'de peygamber inancı olmayınca değerlerin temellendirilmesi de söz konusu olamaz.

İnsan fıtratı iyi ve kötü davranışları içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Güzeli ve çirkinini ayırt etmek de insanın fıtratının gereğidir. En büyük nimet olan akıl insana verilmiş ve bu onu diğer canlılardan ayırmıştır. Ancak bütün bu imkânlar insanı, kâmil manada bir ahlak sahibi yapmaya yetmez. İnsanın maddi ve manevi dünyasında ideal bir mutluluğu yakalaması tek başına akıl ile mümkün değildir. Her akıl sahibi insan bir davranışı farklı bir şekilde algılayabilmekte ve yorumlayabilmektedir. Her kes için geçerli olabilecek bir değer insan aklı tarafından inşa edilememektedir. Bunun için aklın üstünde, her kişinin saygı göstereceği bir mercinin olması gerekir. Bu merci ilahi vahiydir, peygamberdir. Tanrı inancıyla beraber vahiy ve peygamber olmaksızın bütün insanların kabul edeceği bir değer oluşturmak mümkün değildir. Pratiği olmayan teoriler insanlığı oyalamaktan öte bir yarar sağlayamamaktadır. Gerçek hayatta meydana gelen olumsuzluklar ve kötülükler akla dayalı ahlak teorilerinin insanı mutlu etmekten uzak olduklarını defalarca kanıtlamıştır.

Kaynakça

- Ayan, Dursun ve Diğerleri, "Akraba Evliliğinin Kültür Birikiminde ve Toplum Hayatındaki Bazı Görünümleri": *Dil, Din ve Tıp*, *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yıl: 5, Cilt: 2. Ankara (Nisan-Haziran 2002).
- Cevizci, Ahmet, "Deizm", *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002.
- Cevizci, Ahmet, "Liberalizm" mad, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2015.
- Dorman, Emre, *Deizm ve Eleştirisi Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2009.
- Erdem, Hüsameddin, "Deizm", *DİA*, c. 9.
- Erdoğan, Mustafa, "*Liberalizmin Tarihi ve Felsefî Temelleri*", *EskiYeni Dergisi*, Ankara 2009.
- Ersoy, Arif, "İslâm ve Liberalizm", *EskiYeni Dergisi*, Sayı: 18. Ankara 2010.
- Öztürk, Yaşar Nuri, Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan Deizm, İstanbul, 2016.
- Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, çev: Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Thomas Paine, *The Age of Reason*, Luxembourg, 1794.
- Tiffany E. Piland, *The Influence and Legacy of Deism in Eighteenth Century America*, Florida, 2011.
- Voltaire, *Felsefe Sözlüğü. I-II*, çev: Lütfi Ay, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yazıcıoğlu, Ramazan, "Liberalizmin Aşındırdığı Müslüman Kimlik", *Nida: Düşünce, Kültür, Edebiyat Dergisi*, 2016, sayı: 175.